

**אהרן אופנהיימר, על נהרות בבל : סוגיות בתולדות
בבל התלמודית: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם
היהודי, ירושלים, המרכז לחקר התפוצות ע"ש
גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת תל אביב, 2017**

יפה עשה פרופ' אופנהיימר שאסף מאמרו המפוזרים על היבטים שונים של יהודי בבל, מאמרים שנכתבו במשך כשלושים וחמש שנים האחרונות. יש בספרו מבוא, שנים עשר פרקים, נספח, ביבליוגרפיה נבחרת ומפתחות. בפתח דבר הוא כותב (עמ' 9) ש"כמה מפרקי הספר מבוססים על מאמרים שכבר פורסמו בבמות קודמות ואחרים חוברו במיוחד לצורך ספר זה." ואולם, בעמ' 214-215 ישנה רשימת המאמרים שפורסמו לראשונה, והיא, לכאורה, חופפת את כל הפרקים שבספר, כולל הנספח. דומה, א"כ, שרק המבוא הוא חדש. ייתכן שבפרקים מסוימים ישנם כמה עידכונים ואולם אין רמז לכך בספר, ולצורך מיספור הענין יהיה צורך להשוות בדייקנות את המאמרים עם הפרקים.

המבוא עצמו, שהוא, כאמור, חדש, מהווה סקירה יפה על מצב המחקר בתחום, הערכה לגבי המחקרים השונים שנכתבו במשך למעלה ממאה השנים האחרונות, ועמידה על השינויים ההיסטוריוגרפיים שהתחוללו במשך תקופה ארוכה זו. חבל שלא הרחיב והעמיק בנושא הזה, שהוא בעל משמעות מרכזית, על ידי מתן דוגמאות של השוואה בין דרכי ה"ראשונים" – גרץ הלוי וכו' – לבין "האחרונים" – הרמן, אלמן וכו', וגם מה עמדתו שלו כמעין איש ביניים. יש להעיר שכמעט כל אלה שכתבו על יהדות בבל בדורות הקודמים לא ידעו פחלבית, ורק יחידים, כמו גפני ובר – שלמדו אצל שקד-אלמן, והרמן ועוד אחרים של הדור האחרון יכלו לקרא את המקורות הפרסיים הקדומים במקור,

ולהעשיר אותנו בהשוואות מעניינות בין המשפט התלמודי לבין משפט הפרסי.

באותו מבוא מזכיר אופנהיימר את ניוזנר מספר פעמים בהערכה רבה, תוך הסתייגות מינורית, ואולם האמת תאמר, שאף שכתב סדרת ספרים על יהדות בבל, עשה זאת עם הבנה מועטת ביותר בספרות התלמוד – כפי שכבר העירו חוקרים בביקורות על תרגומו של הבבלי (ואף של הירושלמי) – וחוסר ידיעה של השפות פחלבי, פרסית, וערבית. מעניין להזכיר שבראשית דרכו המחקרית כתב פרופ' גפני עבודה סמינרית כביקורת על ספרו הראשון של ניוזנר על יהדות בבל, ביקורת מצוינת וקטלנית, ככל הנראה על פי בקשתו של מורו פרופ' אורבך ז"ל. עבודתו זו אף פעם לא פורסמה משום מה. דומה שאילו הגיעה לידי פרסום היה זה משנה את דרכו של ניוזנר בהמשך פעילותו המחקרית. וחבל, כי ניוזנר היה איש מוכשר ביותר שכל כולו היה מוקדש לחקר תולדות ישראל בתקופה ההיא, ואוהב את התלמוד, אף שלמד אותו בשטחיות מופלגת. ואילו עם הכוונה בראשית דרכו, יכול היה, לדעתי, לתרום רבות למחקר התקופה, במקום להוציא מאות ספרים שערכם בסופו של דבר מפוקפק ביותר.

הרחבתי קצת מעבר למידה בענין זה משום שדומה שחסרים באותו מבוא "חדש" ניתוחים יסודיים בהערכת החוקרים שהוא מזכירם כעוסקים בהיבטים שונים של תחום ספרו הוא. שאלות יסוד, שעסקו בהן רבות בעבר, כגון כיצד יש להתייחס לסיפורים תלמודיים מבחינה היסטורית, ואיך מבחינים בין ה"גרעין ההיסטורי" לבין העטיפה הספרותית, שהוא נוגע בהן בקצירת האומר, ראויות היו לזכות במבוא מסכם לדיון מורכב ומעמיק יותר.

היבט שלם שחסר מספרו של אופנהיימר וממחקריו הוא הנושא הפילולוגי. אחד מגדולי חוקרי השפה הפחלבית של הדורות הקודמים היה פליישר, שהוסיף את הערותיו המאלפות למילונים התלמודיים של יעקב לוי בסוף המאה הי"ט, ובדומה לכך עשו גייגר ועמנואל לעף למילונים התלמודיים של קאהוט וקרויס. ניתוח אוצרות המילים השאולות מן השפות הפרסיות בספרות חז"ל, ובעיקר מן התלמוד הבבלי, יש בו בכדי להאיר אור על היבטים רבים ושונים של חיי יהדות בבל; כגון: באילו מקצועות עסקו, יחסי היהודים לשלטון המקומי,

ענייני מיסים (שאכן נחקרו במידה מסויימת), תחומי מסחר וכדומה. וכפי שכבר הראו חוקרים בתחום הלקסיקוגרפיה היוונית-לטינית על ארץ ישראל, עדיין נסמכים אנו על הערותיהם של אלה שהוזכרו לעיל, וכן מאמריו השונים של שקד, ועוד לפני כן עבודתו החלוצית של טלגדי. הוי אומר שעוד הדרך ארוכה.

פה ושם חשתי בחסרונות ביבליוגרפיים, וכמובן שמתני לב לאותם המאמרים שלי שלא הוזכרו, אף שלכאורה הם שייכים לנושאים שבספר זה, ולדוגמה כגון:

Bab Nahara, *Iranica Antiqua* 8, 1968, pp. 255-268

Silver as a Status Symbol in Sasanian Persia, *Persica* 5 (1970-1971), pp. 103-105

On the Unfortunate Adventure of Rav Kahana, *Irano-Judaica* 1982, pp. 83-100

(מאמר שהביא בעקבותיו שורת הרחבות מאת י' גפני, ש' פרידמן, ג' וולף, ועוד)

האם עלה רבה לארץ ישראל, סיני ע"א (1971), עמ' 140-145.

מאמר ב-*Archiv Orientalni* 21/1 1966 עמ' 56-66, שעוסק גם בנושא שנידון בספר, ועוד כאלה וכאלה.

הערות בודדות נוספות. במאמר יפה שבפרק י"ב, דן המחבר בשם המקום "אספמיה" שבבבלי יבמות קטו ע"ב, ובצדק, בעקבות חוקרים שקדמו לו, קובע שהיא "אפמיא" שבאיזור בבל, וביתר דיוק אחד משתי אפמיאות שבאיזור (עמ' 175-176). כבר עמד על תופעה זו של העלמת ה"סיגמה" לפני ה"פה" ש' קרויס בכרך א' של ה-*Lehnwörter* שלו, ברלין 1898, עמ' 141. ואולם הדוגמאות שהביא קרויס שם מופרכות. כך הציע קרויס – "איספניקי" שבתרגום שמואל ב' יח' י"א: *φοινικί*, הצעה שנדחתה ע"י לעף בל-*הענווערטער* ח"ב, ברלין 1899, עמ' 92 ארץ "אספניקי". כמו כן, דוגמתו השניה של קרויס שם "איספרמקי" – *φάρμακα* גם היא נדחתה ע"י לעף, שם ח"ב, עמ' 94 בערך "אספרמקי". ומקורו בפרסית *sparmakān* הפחלווי וכו' (תוספות הערוך השלם, בעריכתו של ש' קרויס, וינה 1937, עמ' 48). ואע"פ כן, אין ספק כי הזיהוי של אספמיא ביבמות שם היא אכן גם אחת

מהאפמיאות. אגב נעיר, כי לגבי דרכי המסחר באותו האיזור בימים
ההם (עמ' 180-181) יכול היה המחבר להעזר בספרו של E.H.
, Warmington, *The Commerce Between the Roman Empire and India*
קיימברידג' 1928, וכן של M.P. Charlesworth, *Trade-Routes and*
Commerce of the Ancient World, קיימברידג', 1924. עוד יש להעיר
כי יש שגורסים באותו קטע במקום "שלחו מהתם", "שלחו מתם",
שלפי רש"י בגיטין ע"ג ע"ש: שלחו מתם היינו מארץ ישראל (ראה
בפרוטרוט בדקדוקי סופרים השלם ליבמות שם, ירושלים תשנ"ו, עמ'
רפ"ז הערה 40, מקור שלא היה בפני המחבר בעת שכתב המאמר הזה
[ירושלים תשמ"ח. ראה עמ' 215]). נקודה (קטנה?) זו של חסרון הה"ה
במקורות מרובים, מוסיפה לתמיהות הרבות שבסיפור תלמודי זה.
ובנוסף, יש לשים לב לעובדה שהוא נקרא "יצחק ריש גלותא" ולא
"רב" או "מר" יצחק ריש גלותא. ואולם בינתיים הצעתו של אופנהיימר
הכי משכנעת, אף כי נותרו סימני ספק בדבר.

ובאשר לפרק ו', "קשרי בבל וארץ ישראל" (שנכתב לראשונה
תשס"ד), ניתן היה להפנות למאמרי שהופיעו ב-1970, ב-*Archiv*
Orientalni ל"ח, עמ' 1-25, "On Social and Economic Conditions in"
"Third Century Palestine", שדן בנושא זה מן ההיבט הכלכלי.
ואולם, ואחרי הכל, יש לנו להודות לו לפרופ' אופנהיימר על שזיכנו
בספרו זה, כי נוח לנו לראות בסקירה אחת את תרומותיו השונות
והמגוונות בתחום חשוב זה, תרומות שהיו מפוזרות בכתבי עת
ובספרים שונים. הקורא יהנה מכתובה בהירה ונעימה, המעשירה את
ידיעותינו, ויש בה אף משום אתגר לחוקרים צעירים שיוסיפו ויפתחו
עוד יותר את הנושאים שעסק בהן המחבר המכובד.

דניאל שפרבר, אוניברסיטת בראילן, המכון הגבוה לתורה